

Bernardus van Clairvaux

Voorschrift

De Regel van Benedictus en zijn toepassing

Vertaling

Vincent Hunink

Inleiding en annotatie

Guerric Aerden ocsa

DAMON

Serie Middeleeuwse Monastieke Teksten

Onder redactie van Krijn Pansters en Gueric Aerden oco

1. Bernardus van Clairvaux, *Ommeekeer. De omvormende kracht van Gods woord.*
(vertaling Krijn Pansters en Gueric Aerden oco; inleiding en annotatie Gueric Aerden oco)
2. Aelred van Rievaulx, *Affectus. De spirituele kracht van vriendschap en liefde.*
(vertaling en annotatie Simon Slijkhuis, Gueric Aerden oco en Joost Baneke; inleiding Gueric Aerden oco)
3. Guigo de Kartuizer, *Gewoonten. Een leefregel voor kluzenaars in gemeenschap.*
(vertaling Tim Peeters en Gueric Aerden oco; inleiding en annotatie Tim Peeters)
4. Bernardus van Clairvaux, *Apologie. Cisterciënzer visie op benedictijns leven.*
(vertaling Vincent Hunink; inleiding en annotatie Gueric Aerden oco)
5. Bernardus van Clairvaux, *Voorschrift. De Regel van Benedictus en zijn toepassing.*
(vertaling Vincent Hunink; inleiding en annotatie Gueric Aerden oco)

Inhoudsopgave

Noot van de vertaler	9
Voorwoord	11
Afkortingen	13
Inleiding	17
I Twee monniken in nauwe schoentjes	17
II ‘Zal ik nog zwijgen? Zal ik toch spreken?’	20
III Structuur van het traktaat	22
IV Regel van Benedictus: actualisering van het evangelie	22
V ‘Volgens de Regel van Benedictus’	24
VI Voorschrift: een leven afstemmen op het gevoel voor het onuitsprekelijke	27
VII Monastieke professie en gehoorzaamheid	29
VIII Rol van de abt	32
IX Geen plaats voor willekeur	36
X Dispensaties in functie van de liefde	37
XI Stabiliteit en overgang naar een ander klooster	41
XII Krachtlijnen	44
XIII Actualiteit	49
Tekst <i>Voorschrift</i>	55
Hoofdstuk 1. Gehoorzaamheid	60
A. Dispensatie en waarden-hiërarchie	60
De twee vragen	60
Vrijwillig of verplicht	61
Blijvend	64
Onverbreekelijk	66
Absoluut	67
De abt en de Regel	69

Grenzen van gehoorzaamheid	72
Volmaakte gehoorzaamheid	74
Gradaties van ongehoorzaamheid	76
Graden van gehoorzaamheid	78
Minachting is altijd een zware fout	81
Bevelen in strijd met God	82
Soorten ergernis	84
Opdrachten van oversten	86
B. Debat over de monastieke gehoorzaamheid	87
De strafmaat	91
Ernstige ongehoorzaamheid	93
Gehoorzaamheid en de Regel	95
Dubbele moeilijkheid?	98
Voorschrift en remedie	101
C. Kleine studie over 'het eenvoudige oog'	105
Het eenvoudige en het boze oog	105
Conclusie	111
D. Rangorde van verdiensten	113
Vrijheid om een raad op te volgen	113
 Hoofdstuk 2. Stabiliteit	 116
Niet afglijden naar het minder goede	116
Lichtzinnige keuzes	118
Weerlegging van twee vormen van schuldgevoel bij een transitus	119
Legitieme pluriformiteit	120
Antwoorden op de twee vormen van schuldgevoel	122
Geen ergernis geven en niet oordelen	123
 Hoofdstuk 3. Samenvattende conclusie	 125
Bijzondere kwesties	125
Nog enkele details	130
Onze levenswandel is in de hemel	131
Besluit: de hemel is al begonnen	135
Epiloog	137

Inhoudsopgave	7
Bibliografie	139
Registers	142
De vertalers	145

Noot van de vertaler

De vertaling van *De praecepto et dispensatione* werd gemaakt op basis van de Latijnse tekstuitgave in *Sancti Bernardi Opera. Tractatus et opuscula*, Rome, 1963, blz. 253-294.

Uiteraard werd daarbij dankbaar gebruik gemaakt van bestaande vertalingen. In dit geval ging het om verschillende uitgaven in het Engels, Frans, Duits, Spaans en Italiaans. Hiervan verdienen speciaal vermelding: Bernardus von Clairvaux, *Sämtliche Werke* 2, herausgegeben von Gerhard B. Winkler, Innsbruck, 1992, en *The works of Bernard of Clairvaux* 1. *Treatises* 1. Cistercian Fathers Series 1. Shannon, 1970. Bovendien was er de nuttige Franse uitgave in de *Sources Chrétiennes*: Bernard de Clairvaux, *Le précepte et la dispense; la conversion*. Sources Chrétiennes 457. Parijs, 2000.

Bij de vertaling van de titel, *De praecepto et dispensatione*, hebben we gezien het format van de serie MMT gekozen voor een korte hoofdtitel in één woord, aangevuld met een ondertitel. Beide worden in de Inleiding verder toegelicht.

In de vertaling is nadrukkelijk gestreefd naar een Nederlandse weergave die recht doet aan de nuances van Bernardus' Latijn, maar tegelijk modern en leesbaar is. Het behoeft in onze tijd eigenlijk geen betoog meer dat hiervoor soms flinke ingrepen noodzakelijk zijn. Zo worden veel zinnen gesplitst, blijven ouderwetse woorden en wendingen grotendeels achterwege en is er soms enige variatie in de woordkeuze toegepast. Verder is veel aandacht besteed aan de typische stijlkenmerken van Bernardus, zoals chiasmatische ordeningen (a-b-b-a), klank- en ritme-effecten en woordspelingen.

In overeenstemming met het format van de serie MMT zijn de vertalingen voorzien van royale annotatie, en zijn er verhelderende tussenkopjes

Voorwoord

door broeder Lode Van Hecke ocsö

Abt van Orval

Bernardus van Clairvaux is een monument binnen de geestelijke literatuur, een van de grote namen in de wereldliteratuur als dusdanig. We kennen hem vooral door zijn sermoenen en zijn diepe invloed op de latere geestelijke schrijvers, ook in de Lage Landen. En toch is Bernardus nog meer. Met zijn sterk speculatief denken komen we bijvoorbeeld in aanraking in zijn traktaat *Over de genade en de vrije wil*. In het onderhavige werk *Voorschrift. De Regel van Benedictus en zijn toepassing* leren we nog een andere Bernardus kennen, namelijk de “jurist”.

Ik wil daarmee de lezer niet afschrikken. Bernardus is nog steeds de geestelijke leermeester die wij altijd in hem onderkend hebben. Toch gebruik ik bewust het woord jurist, want in dit geschrift kunnen we van Bernardus ook leren wat een jurist is of zou moeten zijn. Ieder van ons neemt ooit beslissingen met grote gevolgen voor zijn leven of dat van anderen. Dan moeten we zowel realistisch denken als trouw blijven aan fundamentele waarden. Waar ligt de scheidingslijn? Hoe kunnen we ze samenhouden? Het gaat om de relatie tussen onze persoonlijke overtuiging en objectieve, concrete omstandigheden; de spanning – maar ook de band – tussen de liefde (de wet die boven alles gaat) en juridische voorschriften. De confrontatie met de complexiteit van de dagdagelijkse werkelijkheid, met de contradicties van het menselijke bestaan, met de grote afstand die er vaak bestaat ten opzichte van ons oorspronkelijk ideaal, dit alles hoeft niet te leiden tot ontluistering, intellectuele luiheid of geestelijke ontmoediging. Integendeel. Dank zij deze confrontatie komen we tot een verscherpt inzicht in waar het om gaat en om een fijnere benadering van onze persoonlijke verantwoordelijkheid.

Aan dergelijke ideeën worden we rijker door het lezen en bestuderen van *Voorschrift*. Een prachtig commentaar op essentiële aspecten van de Regel van Benedictus, maar, zoals ik al schreef, evenzeer een uitstekende inleiding in wat “juridisch denken” überhaupt zou moeten zijn:

Inleiding

I Twee monniken in nauwe schoentjes

Het traktaat dat de geschiedenis is ingegaan onder de titel *Liber de praecepto et dispensatione (Pre)* dankt zijn bestaan aan een dringende vraag van enkele benedictijner monniken aan het adres van de abt van Clairvaux. Het centrale thema is de toepassing (*dispensatio*) van de Regel van Benedictus. Een wetgeving vraagt immers om jurisprudentie, en dat geldt evenzeer voor een monastieke codex als de *Regula monachorum* van Benedictus van Nursia. Toch zet de titel ons op het verkeerde been, alsof het om een louter juridisch geschrift zou gaan. Bernardus schreef niet alleen een juridische verhandeling waarin met subtiliteit de wet wordt geïnterpreteerd en waarin op heldere manier belicht wordt hoe macht en gezag zich verhouden. Hij leverde met *Voorschrift* evenzeer een theologisch werk af dat nauw aansluit op zijn traktaat *Over de genade en de vrije wil*, dat hij zo'n twaalf jaar eerder schreef. Tegelijk is *Voorschrift* een spiritueel werk, een handleiding voor geestelijke begeleiding, waarin zelfs de aanzetten van een mystiek leven niet ontbreken. Hoewel Bernardus het de lezer niet altijd gemakkelijk maakt, schreef hij met *Voorschrift* een meesterwerk van monastiek onderscheidingsvermogen dat een belangrijke bijdrage levert aan een vernieuwd inzicht in de gehoorzaamheid, de *conversatio morum* en de stabiliteit: de drie geloften die de monnik bij de professie 'volgens de Regel van Benedictus' aflegt.

Heel de geschiedenis door werd *Voorschrift* dan ook beschouwd als een voortreffelijk commentaar op de Regel van Benedictus, wat betreft de gehoorzaamheid, de rol van de abt, de monastieke professie en de aanpassing of vrijstelling van verplichtingen. Van de dertiende tot de vijftiende eeuw zien we het traktaat of delen ervan, steevast gepubliceerd worden samen met de Regel. *Voorschrift* verraadt de geest van een geschoold jurist, die vrij genoeg is om zich niet te laten vangen door een

70 Hoofdstuk 1

Gehoorzaamheid

75 **A. Dispensatie en waarden-hiërarchie****De twee vragen**

80 1. Goed, de eerste vraag. Die draait om onze Regel. Daarvan zijn, als ik me niet vergis, ook de andere allemaal of bijna allemaal afgeleid.¹⁵

85 Wat jullie vragen is dit: hoe zwaar weegt de instelling van de Regel voor mensen die zich daaraan verbinden, en tot hoever gaat het? Geldt alles wat erin staat als vaste bepalingen en is het doorkruisen ervan dus ook schadelijk? Of zijn het niet meer dan adviezen en goede suggesties? Dan heeft 'je eraan verbinden' weinig of niets te betekenen en is handelen in strijd ermee niet of nauwelijks een kwestie van schuld. Of moeten we bepaalde aanwijzingen zien als dwingende voorschriften maar andere als vrijblijvende adviezen? In dat geval is overtreden ervan deels wel en deels beslist niet toegestaan.

95 Is het dat laatste, dan vragen jullie van mij een heldere afbakening van de beide terreinen, zodat het verschil duidelijk wordt. Dan krijgt niemand door allerlei eigen ideeën en meningen te veel ruimte om te doen wat hij zelf wil. Dan kan niemand gaan 'muggen ziften en een kameel wegslikken',¹⁶ uit onwetendheid hoeveel aandacht en energie hij aan de Regel moet besteden en wat hij er nu precies van in acht moet nemen.

15 In Bernardus' Latijn is deze zin ambigu. Het kan zowel een uitspraak zijn over de 'vragen' in dit traktaat als over 'Regels', dat laatste in historische zin. Beide betekenissen kunnen hier bedoeld zijn. (De beide Latijnse woorden, *quaestio* en *regula*, zijn beide vrouwelijk). De suggestie dat Bernardus hier een uitspraak over de Regel doet is misschien iets aannemelijker.

16 Vgl. Mat. 23,24. Bernardus gebruikt in navolging van verschillende kerkvaders (Augustinus en Gregorius de Grote) voor ziften het werkwoord *liquare*, 'een vloeistof helder maken'. Hij doet dit in de vijf gevallen waarin hij het vers citeert. De Vulgaat gebruikt het werkwoord *excolare*, 'filteren'.

Dit is, als ik me goed herinner, waar jullie hele hoofdvraag over gaat, althans weergegeven in mijn woorden. 100

Jullie aanvullende vraag over de gehoorzaamheid en de diverse gradaties en begrenzings¹⁷ ervan hoort volgens mij bij dezelfde kernvraag. Want in de bepalingen van de Regel draait het heel vaak om gehoorzaamheid. Heb ik vraag één dus voldoende beantwoord, dan is er bij 105 vraag twee geen discussie meer.

Vrijwillig of verplicht

2. Welnu, volgens mij is het zo: de Regel van de heilige Benedictus wordt aan iedereen voorgelegd maar aan niemand opgelegd. Het baat wanneer hij vroom wordt aangenomen en aangehouden, maar wordt hij niet aangenomen, dan schaadt het niet.¹⁸ Bepalend is de wil van wie hem aanneemt, niet de macht van wie hem voorlegt. Ik zou hier dus met recht willen spreken van een vrijwillige stap, niet van iets 115 dwingend.

Maar die vrijwillige stap is zeker niet vrijblijvend! Als iemand die eenmaal zet uit eigen wil en belooft zich voortaan aan de Regel te houden, maakt hij daar voor zichzelf iets bindends van. Dan heeft hij niet meer 120 de vrijheid die op te geven. Terwijl hij tevoren wel de vrijheid had die niet aan te nemen.¹⁹

Wat je dus vrijwillig hebt aangenomen moet je als iets bindends aanhouden. Het is sowieso bindend de geloften die je lippen hebben gedaan²⁰ te vervullen. Zo word je met je eigen woorden veroordeeld of gerechtvaardigd.²¹ Overigens is het een *gelukkige verplichting*, zoals een van de heiligen het zegt, *die je dwingt tot wat beter is*.²² 125

17 De begrenzings van de gehoorzaamheid behandelt Bernardus in *Pre* 11.

18 Vgl. *RB* 58,10.

19 Vgl. *RB* 58,16.

20 Vgl. Ps. 66,14

21 Vgl. Job 9,20 en Luc. 19,22

22 Vgl. Augustinus, *Brieven* 127,8 (*CCSL* 31B, blz. 201): *Felix est necessitas quae in meliora compellit.*